

Л.І.НЕСТЕРУК

Національний музей історії України

Д.М. ЩЕРБАКІВСЬКИЙ ЯК ОДИН З ФУНДАТОРІВ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У 1997 році виповнюється 120 років з дня народження видатного українського вченого, етнографа, знавця українського мистецтва, одного з засновників нашого музею - Данила Михайловича Щербаківського. Його доля склалась надзвичайно трагічно.

Данило Михайлович народився в 1877 році в селі Шпичинцях на Київщині (тепер Попільнянський район Житомирської обл.), в родині священника. Сім'я була тісно пов'язана з гуртком "Київська старовина", професорами В.В.Антоновичем, Петровим, Рильським та іншими. Перебування в такому оточенні викликало у нього симпатії до питань україно-знавства і визначило дослідницькі інтереси.

Зацікавленість археологією приводить Д.М.Щербаківського після закінчення Київської 3-ої гімназії, на історичний відділ Університету св.Володимира.

У 1901 році Данило Михайлович розпочинає наукову і музейну діяльність. З 1902 року він працює у тісному зв'язку з директором Київського історичного музею Миколою Біляшівським.

Археологічні та етнографічні дослідження Данила Михайловича несподівано перервала мобілізація 1904 року та відбуття його на Кавказ. Після повернення він був призначений викладачем історії та географії в м. Умані. Перебування в Умані характеризується надзвичайно різноманітною та інтенсивною науково-дослідницькою діяльністю. Зокрема, була створена ціла школа працівників в галузі музеєзнавства та етнографії.

У 1905 році Д.М.Щербаківського запросили взяти участь в організації відділів історико-побутового та народного мистецтва при Київському Городському музеї.

У 1906 році в музеї фактично був створений етнографічний відділ. Остаточо він сформувався в 1910 році, коли музей отримав від держави субсидію і мав уже

можливість запросити науковця на посаду завідуючого відділом.

З цього часу етнографічний відділ музею почав влаштовувати систематичні експедиції для збирання матеріалів. Були проведені експедиції в губернії: Київську, Волинську, Полтавську, Чернігівську. Там же побували експедиції 1912 року. А в 1913 р. дослідження охопило ширшу територію: губернії Київську, Чернігівську, Волинську, Полтавську, Подільську, Бесарабську, Харківську. Ще в більшому масштабі були організовані експедиції наступного 1914 року, але світова війна перервала цю роботу. Для порівняння наведемо цифри: 1910 рік - для етнографічного відділу придбано 2154 од.; в 1913 році - 3552 од., в 1915 році - 138 од.

Поруч з придбанням речей в експедиціях, фонд відділу поповнювався завдяки подарункам. Так, художник І.І. Їжакевич подарував колекцію рушників, Н.І.Янківський, В.Н. та Б.І. Ханенки - вишивки, килими, Б.К.Жук, Е.М.Поплавський - колекції писанок, М.Н.Іващенко - колекцію килимів, тощо.

У результаті цих надходжень етнографічний відділ на 1926 рік мав 30000 речей: тканини і вишивка - 16000 од., кераміка - 15000 од., писанки - 4500 од., скло - 2000 од., дерево - 1500 од., вироби з металу та інші речі - 1000 од. Колекції були здебільшого унікальні.

Подорож за кордон і вивчення музейної техніки в музеях Берліна, Відня, Праги, Верони, Нюрнберга, Мюнхена, Дрездена, Венеції, Кракова, Львова та інших міст відкрила перед ним безмежні обрії. Від цього часу його і фундатора музею акад. М.Т. Біляшівського заповітною мрією стало перетворити "Городской музей древностей и искусств в г. Киеве" на справжній Національний музей України, розгорнувши його за кращими закордонними зразками в музей - парк, що мусив охопити царський садок і садибу Браницької.

Перша світова війна відірвала його від музею, але не від музейної роботи. Будучи офіцером на Галицькому фронті, Щербаківський фотографував і намагався зберегти від нищення стародавні галицькі церкви, рятувати від полум'я твори народного мистецтва - давні ікони, рукописні Євагелія, вишивки, тощо. При першій нагоді він відсилав ці речі до Києва.

Наприкінці 1917 року Д.М.Щербаківський повернувся до Києва. На час перетворення "Городского Музея" у Всеукраїнський історичний музей ім. Т.Г.Шевченка припадає вершина творчого піднесення вченого, що характеризує його протягом 1919-1925 рр.

Багато разів йому доводилось рятувати у вирі подій громадянської війни 1918-1920 рр. архіви та мистецькі збірки приватних колекціонерів.

Навесні 1919 року радянська влада на Україні видала декрет про націоналізацію всіх приватних збірок предметів історичного та мистецького значення. Вони повинні були перейти до Комісаріату освіти. Заборонено було навіть мати приватні бібліотеки.

Все це призвело до фактичного знищення величезної кількості речей, які відібрані у власників, лежали довгий час навалені купами просто неба, без догляду. Гинули мистецькі скарби, нищилися, розтягалися на папір старовинні документи.

У 1920 році було видано декрет про "Вилучення цінностей з церков" "на користь голодуючих". На виконання цього декрету спеціальні комісії Чека, а в 1922 році ГПУ, почали забирати з церков коштовні метали - срібні та золоті вироби - різноманітне начиння, ризи з ікон, оправы з Євангелій. Вони також забирали з музеїв коштовності та мистецькі речі історичного значення, незважаючи на те, що спеціальна інструкція цих комісій забороняла їм реквізувати предмети мистецького та історичного значення з церков, а навпаки, передбачала передачу таких об'єктів до музеїв.

Данило Щербаківський разом з іншими науковцями намагався припинити пограбування, але мусив відступити перед силою зброї. Проте, наступного 1923 року, маючи повноваження від Головополітосвіти УРСР, поїхав до Москви і таки домогся повернення на Україну біля 5000 речей з числа конфіскованих. Д.М.Щербаківський помістив ці речі в Київському історичному музеї, створивши тим самим чималий відділ давнього золотарського мистецтва України (зазначимо, що через кілька років після його смерті ці речі знов потрапили до Москви).

Д.Щербаківський вникав абсолютно у всі сфери музейного життя. А в 20-ті роки музей переживав не найкращі свої часи. З особливою впертістю і турботою

вишукує і гуртує навколо себе людей: рятує від голодної смерті молодих етнографів, митців.

Провадив також величезну науково - дослідну роботу: за результатами досліджень опублікував до 30 наукових праць. Він мав великий авторитет в науковому світі, славу енергійного громадського діяча та непохитно-чесної людини, що згубно позначилось на його долі.

Під час хвороби М.Біляшівського на чолі музею став Андрій Винницький - випадкова людина, яка не маючи навіть закінченої середньої освіти, займала посаду завідуючого музейно-екскурсійно-виставочного відділу Київської губернської Політосвіти. Фактично він сам себе призначив на посаду директора музею. З його приходом умови праці в музеї круто змінились. Він видавав безглузді, з наукового погляду, накази, не рахувався з особливостями та вимогами музейної справи, зокрема, по зберіганню зібраного у фондах багатющого матеріалу.

Зібрані М.Біляшівським та Д.Щербаківським скарби точив шашіль, їла міль, на них сідала пліснява. Винницький не звертав уваги на вимоги Д.Щербаківського щодо коштів на утримання збірок музею та їхню реставрацію.

У 1925 - 1926 рр. бібліотекар музею А.Онищук та вчений секретар Є. Дзбановський разом з А.Винницьким почали поширювати чутки про "некомпетентність археолога В.Козловської і особливо Д.Щербаківського, про те, що, мовляв, він "не вміє", або "не хоче" оберігати збірки музею від руйнування. Потроху почали йти чутки, ніби Щербаківський навмисне робить це, щоб знищити музейний фонд.

Протягом 1926 і ще 1927 років Д.Щербаківський намагався боротися, але в 1927 році він переконався, що громадськість вже настроєна проти нього. І він, і Козловська зверталися по допомогу до вчених з інших установ, але відчували, що до них ставились з недовірою.

Під час своїх експедицій по Україні Щербаківський бачив, якими темпами всюди йде процес нищення пам'яток української старовини. Намагаючись звернути на це увагу громадськості він написав статтю "Культурні цінності в небезпеці" (журнал "Життя і революція", 1927, ч.1). Але на неї не було відгуків. Д.Щербаківський зрозумів свою безсилість у цій боротьбі. Він усвідомлює, що нищення скарбів української культури не можна зупинити звичайним

способом і розуміє, що заплановано також спаплюжити і очорнити його і як науковця, і як громадянина. Тільки якийсь драматичний вчинок міг звернути увагу громадськості на те, що діялось навколо.

І він вибрав самогубство, як спосіб протесту.

Д.Щербаківський посилає поштою листи до кількох осіб, де він описує становище, в якому він опинився. В передсмертному листі до професора П.Курінного він пише: "Я втопився. Залишити музей, якому віддав кращі роки свого життя не маю сили. Боротись з кваліфікованою підлістю Онищука і Винницького далі вже не можу..."

Увечері 6 червня Д.Щербаківський покінчив з собою. Поки не знайшли його тіло, Онищук твердив, що Щербаківський утік за кордон з золотарськими виробами.

Смерть Данила Михайловича сколихнула громадськість й викликала низку громадських протестів і вимог розслідувати всю справу і покарати винних. Але ... з часом все пішло нанівець. Винницького лише зкинули з партії й зняли з посади в музеї. А Онищук працював в музеї ще довго. Музейні фонди згодом були розділені по інших установах і з того запасу, що його збирав Біляшівський з Щербаківським створено кілька нових музеїв. Нарком Освіти М.Скрипник через місяць по смерті Щербаківського оголосив, що в нищенні фондів музею винуваті були всі науковці, бо, мовляв, ніхто не піднімав голосу проти того, а передсмертний лист Д. Щербаківського назвав контрреволюційним. Петицію 79 академіків Всеукраїнської Академії Наук до уряду УРСР з вимогою провести подвійне слідство - кримінальне й громадське - Скрипник назвав "антирадянською вихваткою".

Могила Д.Щербаківського, похованого з великими урочистостями на території Лаврського Музейного Заповідника в Києві на державний кошт, у 1934 році за Павла Постишева, зрівняли з землею і його довгі роки згадували не інакше як "буржуазного націоналіста".

Лише в 1960-х роках про нього знову почали згадувати в Україні як про видатного вченого.